

'56 az ötvenegyediken*

A nagy kérdésre, hogy tudniillik miként lehet 2006: a jubileumi év, azaz az évfordulós kiadvány-, konferencia-, filmdömping után még a forradalomról beszélni, újat mondani, az egyik lehetséges válasz az, hogy nem '56-ról, hanem '06-ról kell szólni. Azaz számba kell venni és értékelni, hogy mi történt 2006-ban. Milyen könyvek, tanulmányok, albumok, dokumentum- és játékfilmek, színdarabok, kiállítások, cd-romok, honlapok készültek, és milyen konferenciákat, kerekasztal-beszélgetéseket, emléküléseket szerveztek az ünnepi alkalomból? Milyen hatása volt (például egymásra) a kultikus és a racionális-tudományos beszédmódnak? Póriasan szólva: „megérte-e” a minderre elköltött pénz?

A számvetést azonban nem csupán az indokolhatja, hogy – az erre a célra fordított támogatások nagysága miatt – korábban sosem látott mennyiségben gyarapodott mondjuk '56 irodalma. Fölmerülhet (és az ismertető internetes felületen Rainer M. János kicsit másként meg is fogalmazza)¹ az a vélemény, hogy a forradalomról szóló történetírás teljesítménye jól mutatja a magyarországi jelenkortörténet-írás állapotát. Két ok miatt is csábító lehet ez a megközelítés. Egyrészt '56-ot mint témát és mint emléket is a középpontba állítja. Másrészt – úgy tűnhet – ezen az úton könnyebben megragadható a magyarországi jelenkortörténet-írás, hiszen egy (inkább belátható) részterületet kell „csupán” megismerni, s ez alapján helyes következtetéseket vonhatunk le az „egészre”. Azaz a „miként írjunk '56-ról?” kérdésre adott válasz egyúttal a „miként írjunk jelenkortörténetet?” kérdésre is felel.

Ez a megközelítés talán felvet néhány olyan problémát is, amelyek összefüggenek azzal, hogy ki „határozza meg” a forradalomról (és ezen keresztül a jelenkortörténet-írásról) szóló „helyes” írás- és beszédmódokat.² Nevezetesen: ha '56 lesz a fenti értelemben a „mérték”, akkor ez nem azt eredményezi-e, hogy a helyes gyakorlattá a politikátörténeti vá-

* *56 az ötvenegyediken. Kritikai szemle a magyar forradalom félévszázados évfordulójára megjelent művekből.* Szerk.: RAINER M. JÁNOS–TOPITS JUDIT. Bibliográfia: PAJKOSSY GÁBOR. Filmográfia: TOPITS JUDIT. Recenzió-bibliográfia: GYŐRI LÁSZLÓ. Honlapok listája: TOPITS JUDIT. Konferencialista: PAJKOSSY GÁBOR–TOPITS JUDIT. <http://www.rev.hu/reviews/ff?p=101:100:1853515113141144> (Utolsó letöltés: 2007. december 16.)

¹ *Az 1956-os magyar forradalom ötvenedik évfordulója. Történeti emlékezet – kísérlet számvetésre.* <http://www.rev.hu/reviews/ff?p=101:102:1853515113141144>: SEARCH: NO: RP: P12_RECENZIO_ID:182

² E kijelentés „mögött”, mint látszik, egy tudomány-szociológiai föltételezés „húzódik”. Vö. például BARRY BARNES–DAVID BLOOR–JOHN HENRY: *A tudományos tudás szociológiai elemzése.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002; PETER L. BERGER – THOMAS LUCKMANN: *A valóság társadalmi felépítése.* József Kézai Kiadó, Budapest, 1998; IMMANUEL WALLERSTEIN és munkatársai: *A társadalomtudományok jövőjéért: nyitás és újjászervezés.* A Gulbenkian Bizottság jelentése. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.

lik? Mert ha elfogadjuk: e politikatörténeti eseménysor tanulmányozásának módja a követendő általában a jelenkortörténet-írásban, akkor azzal nem a (például társadalomtörténetesített) politikatörténet-írást „tesszük-e” uralkodó paradigmává? És ez nem járul-e hozzá ahhoz (vagy nem erősíti-e meg azt), hogy lesznek (vannak) másodosztályú témák? Például nem esnek-e ki (ha egyáltalán bekerültek) az érdeklődés köréből az úgynevezett parokiálisok, a politika iránt közömbösök, abban részt nem vevők, azaz nem lesz/marad-e láthatatlan – Gabriel A. Almond és G. Bingham Powell kissé sematikus ábrázolásában – egy autoritárius-átmeneti társadalom harmada?³

Természetesen a kérdésre („mi készült el és történt 2006-ban, ötven évvel 1956 után?”) adott válasz alapján sok mindent megtudhatunk a jelenkortörténet-írás általános állapotáról, de jóval többet arról: meddig jutott ’56 kutatása az elmúlt közel két évtizedben? Persze csak akkor, ha az ünnepi esztendő és megelőző időszak termését tartalmazó listákat össze lehet vetni. Ha van mit egymáshoz mérni.

A 2006-ra vonatkozó kérdésre eddig legalább öt válaszkísérlet született. A Nyílt Társadalom Archívum *Mi (volt) ez?*, a Politikatörténeti Intézet *Az ötvenedik. Az 1956-os forradalom és szabadságharc évfordulója a tudományban és a közgondolkodásban* címmel konferenciát tartott 2006 végén, illetve 2007 elején;⁴ Dorkó Szabolcs összeállította a 2006-ban folyóiratokban megjelent tanulmányok, esszék és visszaemlékezések, Pajkossy Gábor a könyvek és a tudományos konferenciák listáját.⁵ Decembertől olvasható az 1956-os Intézet honlapján az *56 az ötvenedik. Kritikai szemle a magyar forradalom félévszázados évfordulójára megjelent művekből* című internetes tartalomszolgáltatás.

A legfrissebb lista készítői hatalmas munkát végeztek: összegyűjtötték a megjelent könyveket (ha jól számolom, 328-at), az elkészült filmeket (139), a megtartott konferenciákat (126) és a honlapokat (28), megadták ezek pontos adatait; összeírták tovább az első kettőről megjelent kritikákat, ismertetéseket (316-ot?), és ezek közül *A mi recenzióink* rovatcím alatt olvasható az intézet munkatársai által írt 43 szöveg. (Mindehhez tetszetős felületet tervezett Takács Barnabás) Azt, hogy a gyűjtés mennyire volt széleskörű, talán érzékelteti, hogy a Magyar Pszichológiai Társa-

³ A politikai rendszer környezete. In: Uők (szerk.): *Összehasonlító politológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 63.

⁴ Utóbbira lásd TAKÁCS Róbert: Tudományos konferencia 1956 ötvenedik évfordulójáról. *Múltunk*, 2007/1. 216–224.

⁵ DORKÓ Szabolcs: *50 év múltán 1956-ról. Tanulmányok, esszék, visszaemlékezések 2006-os folyóiratokban*. (Kézirat.); PAJKOSSY Gábor: *Ötvenhatról ötven év múlva. Könyvek és tudományos konferenciák 1956-ról*. BUKSZ, 2006/4. 350–359.

ság XVII. országos tudományos nagygyűlésén tartott kerekasztal-beszélgetés, illetve a *Köztörténet és magántörténelem. A Széchenyi István Gimnázium diákjainak beszélgetése az 1956-os forradalom és szabadságharc szemtanúival* című soproni kiadvány is szerepel a sorban.

A tételek mennyisége önmagában is bizonyítja, hogy igazuk volt és van azoknak, akik azt hangsúlyozták: 2006-ban (és utána) már nem csupán egy-két részletkérdést kell tisztázni a forradalom történetével kapcsolatban.⁶ (Ráadásul csak részben azért, mert – mint Gyáni Gábor és Rainer M. János írja – az „új/abb/ történetírás” még távolról sem vette birtokba ’56-ot.)⁷ Gondolhatunk itt – Rainer M. értékelését elfogadva – például az olyan kollektív munkákra, mint a Nagy Imre és „csoportja” snagovi dokumentumait, vagy a diák- és ifjúsági mozgalmak forrásait összegyűjtő kötetekre, vagy Kende Péter nagyszéjére.⁸

Ám túl azon, hogy az ’56 az ötvenedikén tanulmányozása eredményeként lényegében mindenki belátja: komoly hiányokról volt (és értelemszerűen kisebb részben van) szó, e kritikai szemle optikai csalódást is okoz például azzal, hogy lemaradtak róla a folyóiratokban megjelent írások – még akkor is, ha tény: Dorkó Szabolcs listájának felhasználásával is hatalmas feladat lenne összegyűjteni az összes ilyen tanulmányt, esszét és visszaemlékezést. Ezen írások hiányában azonban a lista önmagában nem mutatja a (magyarországi) történetírás teljesítményét.⁹ Mondok egy példát: az *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban* tanulmányai mind folyóiratokban megjelent és az „új történetírást” reprezentáló munkák – azaz ha a szakmai periodikákban megjelent szövegek nincsenek az internetes listán, akkor az „új történetírás” fontos(nak ítélt) darabjait „sem látjuk”. Azt persze állításom ellen lehet vetni, hogy a kötetbe beválogatott tanulmányok e gesztus révén „láthatóvá váltak”, de egyrészt ez nem igaz minden arra érdemes folyóiratszövegre. Továbbá: ebben a kötetben három kivétellel csak 2006-ban napvilágot látott írások szerepelnek, míg a listán harminc 2007-es kiadványt

⁶ Lásd például Ständeisky Éva válaszát a *Múltunk* körkérdésére (2006/4. 110.)

⁷ Bevezetés. In: Uők (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban. Tanulmányok*. 1956-os Intézet, Budapest, 2007. 8–10.

⁸ *Diák- és ifjúsági mozgalmak, 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás. Válogatott dokumentumok*. Felelős szerk.: VIDA István. Szerk., vál., jegyzetek: NÉMETHNÉ DIKÁN Nóra–RÉFI Attila–SZABÓ Róbert. Bev.: VIDA István. Gondolat Kiadó–Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2007. A Nagy Imre és csoportja dokumentumaira lásd e számunkban Szász Zoltán, Kende Péter kötetére Sipos Levente recenzióját.

⁹ Ráadásul Rainer M. János már hivatkozott értékelése szerint: „A kiemelkedő, *legérdekesebb és ezért legfontosabb* munkák egy tekintélyes része nem önálló kiadvány. Folyóiratok és olykor hetilapok hasábjain számos olyan tanulmány és esszé jelent meg, amelyeket – szemben a könyvek nagy részével – a nemzet-és államtörténeti fősodortól radikálisan eltérő megközelítés, tematika, szokatlan kérdésfeltevés jellemez.”

találni (noha a tartalomszolgáltatás 2006-ra utaló címéből ez nem következik). És ha például e sokat hivatkozott tanulmánykötet és *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban* című, szintén az 1956-os Intézet kiadásában megjelent azonos műfajú munkát nézzük,¹⁰ azt gondolhatnánk: a forradalom hatásával, újszerű módon csak viszonylag kevés helyen foglalkoztak. Ez azonban nincs így, hiszen az utóbbi kötet nem egy írásának megtalálni a folyóiratbeli párját; saját házunk táján maradva: a szlovákiai fogadtatásokról Juraj Marušiak, a csehszlovákiaiáról Berkes Tamás, a romániai magyarról Novák Csaba Zoltán 2007-es, a kelet-németországról pedig Cseh Géza 2005-ös *Múltunk*-írásait hoznám példaként. Ez utóbbi dolgozat említésével egy újabb kérdést szeretnék felvetni. Nevezetesen azt: ez az imponáló, és az újabb publikációkkal folyamatosan bővülő lista „visszamenőleges” időkorlátja¹¹ miatt mennyire használható az elemzésre? (Mert készítői nem pillanatfelvételnak szánták, hiszen azt írják: követni, rögzíteni, segíteni akarják a forradalomról szóló kritikai beszélgetést – ami talán eredményesebb lehet például a „visszautalások” révén.)

Visszatérve az optikai csalódáshoz: azt nem csupán az „okozza”, hogy az *'56 az ötvenedikén* című kritikai szemléből megismerhetőnél sokkal színesebb és „jobban sikerült” volt a 2006-os esztendő. Hanem ezzel elentétben az is: olyan kötetek is szerepelnek rajta, amelyek csak kisebb részben szólnak forradalomról – ráadásul e tartalomfejlesztéshez nem készült olyan módszertani bevezető, amely elmagyarázná: melyek voltak a válogatás szempontjai. Például tudnék érvelni amellett, hogy a különféle és teljes Kádár-életrajzoknak helyük van egy '56-os irodalomlistán, de ugyanígy amellet is, hogy sok kérdést vet föl ennyire tágan kijelölni a határokat. És ugyanez igaz mondjuk Kéthly Anna emigrációs levelezéskötetére (ennek igen kis része a „magyar-kérdéssel” kapcsolatos forrásokot tartalmazza) vagy Valuch Tibor *Hétköznapi világ Kádár János korában* című munkájára. Vajon mindez azt jelenti, hogy előbb-utóbb Déry Tibor levelezésének vonatkozó kötete, Standeisky Éva Kassák Lajosról szóló tanulmánykötete, a 2006-ban megjelent Tamási Áron- vagy Márai Sándor-életrajz, illetve Ripp Zoltán nagymonográfiája, a *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990* (és így tovább) is fölkerül az oldalakra?¹²

¹⁰ RAINER M. JÁNOS–SOMLAI KATALIN (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2007. /Évkönyv, XIV./

¹¹ Két 2004-es és négy 2005-ös kötet szerepel a listán.

¹² Máraitól szerepel: *A forradalom előérzete. 1956 Márai Sándor írásainak tükrében*. Sajtó alá rendezte: RÁTZ Márta. Helikon Kiadó, Budapest, 2006.

A válogatás körével kapcsolatban még két kérdés merülhet föl: ha a készítők föltüntetik a konferenciákat, miért nem teszik ugyanezt a kiállításokkal? (Igaz, kiállítási katalógusok szerepelnek a *Könyvek* rovatban.) És ha szerepelnek a játékfilmek, miért hiányoznak a színdarabok? Szerintem néhány egyéb dilemma mellett erről is érdemes lenne írni a szolgáltatáshoz készítendő módszertani bevezetőben. (És meg lehetne például adni: hány tétel szerepel az egyes listákon.)

Mint minden recenzíószerző, én is szeretnék néhány „filológiai” észrevételt tenni. Mert lehetetlen teljes körű listát készíteni, könnyű bizonyos hiányokat találni (természetesen nem olyan tételekről van szó, amelyek szerepeltetése megítélés dolga). Ízelítőül megemlítem, hogy Csiffary Gabriella munkája (*56 izzó ősze volt*) nemcsak offline, hanem online is elérhető; Kende Péter *Eltékozolt forradalom?* című könyvéről pedig megjelent ismertető a *Népszabadságban* és a *168 Órában* is.¹³ Pár helyen rossz a művek címléírása: nem szerepel a szerző neve Péter László, Fakász Tibor, Stephen Barlay, Várallyay Gyula, Ember Mária, Czuczka Emma vagy Nagy Balázs köteteinél; utóbbi címe *Sorsdöntő idők a Petőfi Körben és a forradalomban*, azaz az első két szó után nem az alcím következik (még egy-két ilyen elírást találtam). Ha jól látom, a könyveknél nem szerepel, hogy első vagy sokadik kiadásról van-e szó (például Várallyay köteténél; Valuch Tibor említett munkájánál hiányzik, hogy 2006 után már idén megjelent a második kiadása), ami talán a jubileumi év termésének vizsgálatakor fontos lehet. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a „hibák” száma elenyésző ahhoz képest, hogy jóval több mint kilencszáz tételről van szó.

Befejezésül a műfajról szólnék, de nem az *'56 az ötvenedikén*, hanem e dolgozat műfajáról – pontosabban: „műneméről”. Könnyen elképzelhető, hogy mire írásom nyomtatásban megjelenik, az internetes oldalon minden kérdésemre választ találni majd. Ám ha elveszíti is aktualitását, e hatalmas vállalkozás résztvevői előtti tisztelgésnént talán nem veszíti el értelmét.

Sipos Balázs

¹³ Néhány esetben nem a megfelelő internetes hivatkozás van megadva – így Rainer M. János és Oplátka Sándor Kende Péter könyvéről szóló recenziói esetében. Ráadásul Rainer M. írása nem csak távoli hivatkozásként szerepel, hanem elméletileg a *Mi recenzióink* rovatban is fellelhető (ott azonban egy másik Rainer-szöveg van). Itt említem, hogy a recenziók szerzőinek a neve egy-két helyen hiányzik (például Lipcsey Ildikóé). – Csiffary Gabriella munkájáról lásd e számban Ständeisky Éva recenzióját.